

AZ ANYANYELV FÖLÉRTÉKELŐDÉSE A PEREMRÉGIÓK MAGYAR IDENTITÁSÁBAN¹

Péntek János

az MTA külső tagja, professor emeritus,
Babeş-Bolyai Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Kolozsvár
pentekj@gmail.com

Az elmúlt negyedszázadban empirikusan is érzékelhető gyors változás és irányváltás következett be a Kárpát-medencei társadalmi és nyelvi folyamatokban. Különösen feltűnő volt ez a hirtelen változás rögtön 1990 után az anyaországon kívüli régiókban, ahol jelentős számú magyar közösség él. A tízévente egymást követő népszámlálások (1992, 2002, 2011–12) eredményei aztán valószínűleg sokkolták a közvéleményt, és provokálták a kutatókat. Ebben a helyzetben különösen fontosnak bizonyult, hogy azok a kutatók is, akik az egyes régiókban élnek, és ennél fogva a terep és a téma jó ismerői, csatlakozhattak a magyarországiakhoz, számukra is megadatott a kutatás szabadsága. Szinte valamennyi társadalomtudomány érdekeltnak bizonyult: a demográfia, a társadalomföldrajz, a regionális kutatások, a szociológia és a szociolingvisztika. Az identitás és a nyelv kérdéskörében különösen fontosak voltak a szociológusoknak az 1990-es években végzett, az egész nagyrégióra kiterjedő kutatásai (Gereben Ferenc és munkatársai, Csepeli György és munkatár-

sai), valamint az élőnyelvi, kétnyelvűségi kutatások (Kontra Miklós irányításával). Ilyen jellegű kutatások különböző szinteken azóta is folynak. A nyelvészetiek a külső régiókban az MTA által kezdeményezett és támogatott kutatóállomásokban, azok hálózatában intézményesültek. Ezek egyik résztvevőjeként a továbbiakban a címben megjelölt kérdésre vonatkozó megállapításaimat is elsősorban e kutatások eredményei alapján teszem, némi részrehajlással az erdélyi helyzet iránt. A részrehajlás egyik oka, hogy ebben a nagyrégióban a helyzetek, a folyamatok, a jelenségek mind előfordulnak, a másik, hogy ezek vizsgálatában közvetlenül vagy közvetve, tanítványaim révén magam is részt vettem.

Egyetlen példa arra, milyen kihívást és provokációt jelentettek szakmailag a népszámlálások. A 2002. évi romániai népszámlálás a magyarok közel 12%-os, 200 ezres fogyását regisztrálta 1992-höz viszonyítva. A demográfia és a szociológia ennek két okát látta: a születések alacsony számát és az elvándorlást (akkor elsősorban a Magyarországra való áttelepedést). A nyelvi folyamatokra irányuló saját vizsgálataink alapján nem volt kétséges, hogy asszimilációs háttér is van az apadásnak,

az asszimilációban pedig jelen van a nyelvi asszimiláció, a nyelvvesztés, a nyelvcseré is. Ezt bizonyította aztán be részletes elemzéssel – az asszimilációs veszteség arányait is jelezve – Szilágyi N. Sándor (2005).

*A nyelv szimbolikus többlettértékei
és a nyelvpolitikai ideológiák*

Noha napjainkban sok társadalomtudós azt is kétségbe vonja, hogy lényeges kapcsolat volna az anyanyelv és az identitás között (lásd Kontra 2006), az pedig egyenesen közhelynek számít, hogy a nyugati típusú, államnemzeti identitásnak csak az állampolgárság a meghatározója (legutóbb Romsics, 2013 szerint), magam azon a véleményen vagyok, hogy történetileg változó, kultúránként változatos formában és módon az identitásban valahol mindig ott a nyelv. A kelet-európai identitásokban, általában is a kisebbségek identitásában szimbolikus többlettértéke van az anyanyelv varázsának, a látszólag tisztán vallási identitásokban (pl. a muszlimban) a titkokat őrző és közvetítő szakrális nyelv misztériumának. Azoknak a nyelveknek pedig, amelyeknek a státusa államnyelvi, hivatalos nyelvi, az állam által rájuk is átruházott hatalmi helyzetű van. Nyilván sem a szimbolikus többlettérték, sem a fölérendelt státus nem inherens eleme egyik nyelvnek sem, hanem a nyelv és a nyelvi közösség történelmi kapcsolatában alakult ki, az államnyelv fölérendeltsége pedig az adott nyelvi csoport hatalmi fölényéből ered.² Épp emiatt maga a szaktudomány ilyenekkel, mint *varázs, misztérium, hatalom*, nem tud mihez kezdeni, ezek a társadalomnyelvészet, társadalomlélektan körébe tartoznak.

Az államnemzeti identitásban formailag valóban az állampolgárság a meghatározó, ám a nemzetállamok által kiemelt státusú államnyelv, hivatalos nyelv maga is eszköze a hatalom gyakorlásának, és már eleve alárendeltté tesz minden más, az illető ország területén beszélt nyelvet.³ Az államok pedig kétféle nyelvpolitikai ideológia szerint kezelik az illető ország területén beszélt nyelvek viszonyát: dominánsan a nacionalista, asszimilációs ideológia szerint, kivételesen a pluralizmus, az egyenjogúság szellemében.

Az alárendeltség következményei

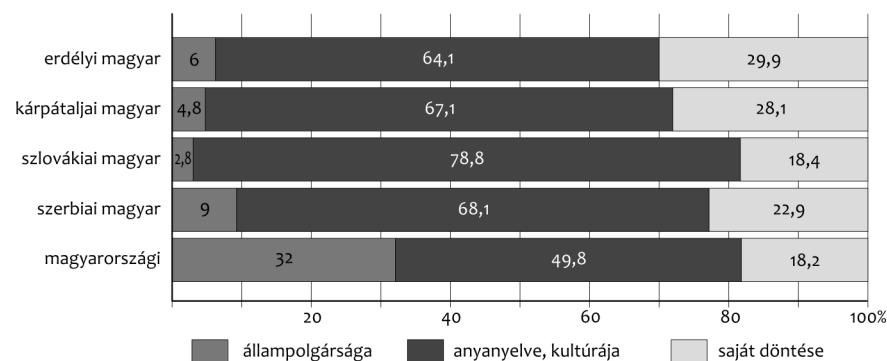
Ennek a státusbeli alárendeltségnek, az ezzel összefüggő korlátozásnak, hátrányos megkülönböztetésnek is következménye az anyanyelv fölértékelése a határon túli magyar nemzeti közösségekben. A beszélők államnemzeti helyzetüket, veszélyeztetettségüket érzik, a szétszórtságot, felekezeti megosztottságot. Ilyen körülmények között a magyar nyelvben élők meg közösségüket, összetartozásukat, viszonyulásuk tulajdonképpen menekülés a nyelvbe. Ez szüli az olyan szimbolikus-mitikus, már-már szakrális kinyilatkoztatásokat, hogy „*A mi hazánk a magyar nyelv.*” Az anyanyelv szent céllá válik, miközben a napi döntések (nyelvválasztás, iskolaválasztás) nincsenek mindig összhangban ezzel a kivételes belső értékeléssel.

Szintén a nyelvi alárendeltség, a veszélyeztetettség miatt válik védekezővé, öngazolóvá, esetleg rejtőzködővé ez az identitás, ellenhatásaként annak, hogy vannak offenzív identitások, és hogy a főbiák is részei a kelet-európai

¹ A Magyar Tudomány Ünnepeinek 2016. évi ünnepélyes megnyitóján az Akadémia dísztermében, november 3-án elhangzott előadás utólag megírt szövege.

² Ennek ellenére például a *többségi, kisebbségi* jelző a nyelv mellett – manipulatív szándékkal – gyakran úgy jelenik meg, mintha ilyen inherens értékről volna szó.

³ Olyan értelemben is szembekertül a többi nyelvvel, hogy például a román közoktatás terminológiájában az *anyanyelv* csak a kisebbségekre vonatkozik, anyanyelvük csak nekik van, nekik „csak” anyanyelvük van (Kontra – Szilágyi, 2002).

1. ábra • Mi határozza meg leginkább az Ön nemzeti hovatartozását? (Forrás: Veres, 2008, 45.)

identitásoknak.⁴ Az egyik jelentős szociológiai kutatás következtetése is az volt, hogy a magyar közösségekben „az anyanyelv [...] erős identifikáló szerepe [...] védekező, [...] identitásvédő...”. (Gereben, 2011, 255.)

A szociológiai és szociolingvisztikai kutatások eredményei egyaránt azt igazolják, hogy a peremrégiókban az anyanyelv fölértékelődik a magyarok, a magyar közösségek ön-meghatározásában. Kárpátaljai nyelvészkollegánk, Csernicskó István, felvidéki szerzőtársával, Szabó Mihály Gizellával közös tanulmányában állapítja meg, hogy nagyfokú korreláció van a magyar nemzetiség és a magyar nyelv bevallása és vállalása (használat) között, **a nyelvközösséghez tartozás központi helyet foglal el a közösség etnikai tudatában** (Csernicskó – Szabó Mihály, 2010, 167.). Gereben Ferenc szociológus az általa vezetett, kiterjedt kutatás következtetéseként írja: „...zárt kérdésünk alapján [17 tényező közül] a magyarsághoz tartozás legfontosabb

»kellékének«–Kárpát-medencei konszenzus alapján – **a magyar nyelvet tekinthetjük...** (Gereben, 2011, 253.). Ebben a konszenzusban jelentős az – és ez jelenti a fölértékelést –, hogy **a fontosság mértéke jóval nagyobb a külső magyar régiókban, mint az anyaországban** (Gereben, 2011, 250.). Kolozsvári szociológus kollégánk, Veres Valér grafikusán is ábrázolta az arra a kérdésre adott válaszok megoszlását, hogy „Mi határozza meg leginkább az Ön nemzeti hovatartozását?”. Ez az ábra szintén mutatja a régiók többletét az anyanyelv és kultúra vonatkozásában az anyaországhoz viszonyítva (1. ábra).

Túlságosan kategorikusnak tűnik, mégis el kell fogadnunk Kárpát-medencei vonatkozásban is Lanstyák Istvánnak a szlovákiai magyarokkal kapcsolatos megállapítását: „...a szlovákiai magyarok nemzeti azonosságtudatának a nyelv – a magyar nyelv – nem járulékos, hanem központi eleme. [...] azok a szlovákiai magyarok, akik feladják nyelvüket, egyben megszűnnek magyarok lenni. Ezért érdemes a helyzetünket meghatározó tényezők közül azokat kiemelni, amelyek hatással vannak vagy lehetnek a nyelvmegtartásra vagy éppen a nyelvcserere.” (Lanstyák, 2002, 12–13., kiemelés tőlem, P. J.) Ezt a

megállapítást akár súlyosbíthatnánk is azzal, hogy azok közül, akik feladják nyelvüket és asszimilálódnak, némelyek új identitásukban neofitáknak bizonyulnak. De vannak kivételek is. Elsősorban vallási közösségekről tudunk Erdélyben, olyan vallási közösségekről, amelyek a nyelvcsere után is magyarnak vallják magukat, és ezt az is erősíti, hogy a templomban, liturgikus használatban számukra a magyar nyelv szakralizálódott: nem beszélnek, de hitéletükben ragaszkodnak hozzá (Borbándról, Óradnárról, Verespatakról, a Déva környéki református falvakból ismerjük ezt a helyzetet). És van egy másik adat is, amely azt jelzi, hogy a Kárpát-medencében és a régiókban is többen vallják magukat magyar anyanyelvűnek, mint magyarnak. 2001–2002-ben a Kárpát-medencében 300 ezres volt ez a többlet (11,7 millió magyar és 12 millió magyar anyanyelvű; Kocsis et. al., 2006, 30.), 2011-ben Romániában 32 291 (1 227 623 magyar és 1 259 914 magyar anyanyelvű; a román Országos Statisztikai Hivatal adatsorai szerint). Romániában egyébként a magyar az egyetlen olyan nemzetiség, amelynek több az anyanyelvű beszélője, mint ahányan magyar az etnikai identitása. Ez nyilván nem lemondás, hanem vállalás az előző évszázadokban magyar nyelvűvé vált svábok, örmények, romák, zsidók stb. részéről.

Az identitások szerveződése, átörökítése, átmenetisége, töredezettsége

Kétségtelen, hogy az embereknek és a közösségeknek sokféle identitásuk van. Az identitások sokféleségére való hivatkozás azzal a vezéllyel jár, hogy ezen az alapon relativizálhatók, és akár szembe is állíthatók egymással. Lényegtelennek véljük a közöttük lévő különbségeket, minden kötődést identitásnak tekintünk, és arra sem gondolunk, hogy az olyan

alapidentitások, mint az etnikai vagy a nemzeti, részidentitások és kötődések köteleke.

Világosan érzékelhető az identitások függőleges szerveződése egy vertikális kontinuum mentén, az ilyeneké, mint az *egyéni identitás* → *lokális identitás* → *regionális identitás* (*székely, palóc stb.*) → *erdélyi, felvidéki, muravidéki stb. magyar identitás* → *magyar (etnikai, nemzeti) identitás* → *közép-európai identitás* → *európai identitás*. Az egyéni és a közösségi identitást a nyelv köti össze, az anyanyelvnek az *etnikai, nemzeti* szintig van (különleges) jelentősége. Az egyéni, valamint a lokális és regionális identitásnak is van nyelvvaltozatbeli megfelelője: a vernakuláris, a helyi nyelvjárás, a nyelvjárási régió. Ez is identitást fejez ki, erősíti a közösségen belüli szolidaritást. Előfordul, hogy kívülről (vagy akár belülről is) manipulatív szándékkal szembeállítják őket (például székelyt a magyarral, erdélyi magyart a magyarországi magyarral), pedig nyilvánvaló, hogy ezek nem alternatívái egymásnak, hanem egymásba épülők, kontinuumot alkotva egymást erősítik.

Mind az egyéni, mind a közösségi identitásban rendszerint több részidentitás, identitáselem, kötődés kapcsolódik össze: az identitások vízszintesen, egy horizontális kontinuum mentén is szerveződnek. Ez már arra az identitásra is érvényes, amelybe az ember családjában, közösségében beleszületik. Ezek mind „független változók”, adottak az ember számára. Egymással szolidáris értékek kapcsolatáról van szó, történelmileg kialakult, valamennyire megszilárdult, emiatt megszokott, kongruens kapcsolódásokról. Gereben Ferenc – mint láttuk – saját szociológiai vizsgálatában tizenhét ilyen tényezőről beszél, a lista azonban nyitott abban a tekintetben, hogy ki mivel, mi mindennel kapcsolja össze

saját és közössége egyéniségét, karakterét. Ennek a nyitott listának is vannak alapelemei, például az erdélyi magyar identitásban ilyenek kapcsolódnak össze kongruens módon: *magyar nyelv + református/katolikus/unitárius vallás + történelmi hagyomány + magyarságtudat + erdélyiség... stb.*

A peremrégiókban, de általában a mai mobilitás körülményei között, a hagyományos, stabil közösségek és az értékrendek felbomlásával sokszor és egyre gyakrabban kérdésessé válik a nyelv és az identitás áthagyományozása, átörökítése. „*És mi lesz, ha románnak szület?*” – kérdezte jó negyven évvel ezelőtt a maga sajátos nyelvén egy kolozsvári magyar család öt éves gyermeke, miközben testvére születésére vártak. Részéről ez akkor pusztán kíváncsiság volt abban az időben, amikor a születés még jóval nagyobb titok volt, mint manapság. Ő már tudta a napköziből, hogy vannak fiúk és lányok, és hogy vannak magyarok és románok, ő maga is már beszélt románul, így joggal tehette föl saját töprengő kérdését. Ez a kérdés aztán egyre inkább relevánssá vált a demográfusok, szociológusok számára, mivel a nyelvileg, etnikailag vegyes házasságok száma egyre szaporodik. A párválasztás korábbi endogám szabályai jelentős mértékben fellazultak. Az is, amely a felekezeti (vagy etnikailag) vegyes családokban azt írta elő, hogy a lány az anya identitását örökölje, a fiú az apáét. Az pedig – mint látni fogjuk – csak a naiv vélekedésben maradt meg, hogy az anyanyelv gondozója, átörökítője elsősorban az anya. Ez akár identitáskrizisnek is tekinthető a peremrégiókban, különösen a szórányokban, lakótelepi környezetben. Jó esetben már a nyelvtanulás kezdetétől szimultán kétnyelvűvé válhat a gyermek, kettős lehet az identitása. A környezet és az irányított asszimiláció viszont annyira erős,

hogy rendszerint ezek korai egyensúlya a felnőtté válás időszakában egyre inkább a többségéhez igazodik. Szilágyi N. Sándor már hivatkozott, az asszimilációval foglalkozó tanulmányában az 1992-es és 2002-es népszámlálási adatok alapján azt állapíthatta meg, hogy „... a magyar nők vegyes házasságaiban [...] a gyermekeknek csak 18–23%-a lett magyar”, a magyar férfiak vegyes házasságaiban pedig ez az érték 35–40% (Szilágyi N., 2005, 56–57.). Az átörökített identitás és nyelv ebben az esetben tehát kevésbé az anyáé, inkább az apáé, de arányaiban mindenképpen a többséghez tartozó házastársé.

A vegyes családok növekvő száma jelzi, hogy a felfokozott társadalmi mobilitásban a nyelvben és az identitásban is egyre inkább számolni kell az átmenetiséggel, a Kárpát-medencében inkább az átmenetiséggel, mint a kettősséggel. Az identitástényezők megszokott kapcsolódása, köteléke meglazul, megbomlik, szokatlanra, diszgruenssé válik. Ez jól tükröződik a romániai népszámlálásoknak a felekezeti és az etnikai identitás szokatlan kapcsolódásaira utaló adataiban (1. táblázat).

A mozgásra, az identitáscserére, a három síkon végbemenő asszimilációra utalnak, nagyságrendjüket is jelzik a romániai népszámlálások további adatai. (1) **nyelvi asszimi-**

	magyar	román
református	93,78%	3,29% (19 802)
unitárius	93,67%	1,80% (1044)
ortodox	1,65% (26 009)	93,67%

1. táblázat. A felekezeti hovatartozás és az etnikai identitás „szokatlan” kapcsolatai Romániában (Forrás: Országos Statisztikai Hivatal, 2011, URL: 14., ill. 16. táblázat)

lációra a román anyanyelvű magyarok (első sorban, mint jeleztük, vallási közösségekben): 1992-ben 32 949, 2011-ben: 34 203, (2) **etnikai asszimilációra** a román reformátusok, unitáriusok (mintegy 21 ezren) és a vegyes házasságokban románként bejegyzett gyermekekben jelentkező többlet, (3) **felekezeti asszimiláció** következménye az ortodox magyar kategória (26 009 a legutóbbi népszámláláskor). Jellemzőnek és viszonylag stabilnak tűnik az átmenetiségnek a 30 ezer körüli népessége. Ezek után az sem meglepő, hogy az 1992–2002 között az asszimilációs fogyást Szilágyi N. Sándor 32 ezerre becsülte, és ez a teljes akkori, tíz évre visszamenő demográfiai apadás (193 152) 16%-a volt (Szilágyi N., 2005, 85.).

Szabadság és méltóság az identitás megválasztásában és megvallásában

A szaktudományok szentvelen stílusában gyakran jelenik meg az a megállapítás, hogy az identitás helyzetfüggő, érdeklődő. Ez az eufemizáló szentvelenség arra a súlyos tényre utal, hogy miközben az identitás megválasztását és megvallását alapvető emberi jognak gondoljuk, a közelmúlt legnagyobb szörnyűsége éppen az volt, hogy milliókat stigmatizáltak, üldöztek, semmisítettek meg vallási, etnikai, nyelvi identitásuk miatt. A szörnyűségek után sem tűnt el a stigmatizálás, a megfélemlítés, és mindenütt sérül az identitáshoz kapcsolódó jog, ahol félelemből kell valakinek elhallgatnia, elrejtene vagy akár védenie identitását. Az identitás ilyen értelemben szabadságfüggő, méltóságfüggő. Márpedig a peremrégiók magyarsága, személyek és csoportok gyakran kerülnek olyan helyzetbe, hogy félniük kell identitásuk miatt.

A tiltás, a korlátozás, a stigmatizálás elsődlegesen a nyelvre irányul, az irányított asszimiláció, az asszimilációs nyomás elsődleges

célpontja az anyanyelv. Nyilván amiatt, mert az asszimiláció irányítói is tudják, hogy a nyelv kulcsfontosságú az identitásban, és azt is, hogy ezen a ponton a leginkább sebezhető: a kétnyelvűség révén, amely létfontosságú a beszélőnek, aki azonban a számára előnyös és fontos, anyanyelvdomináns hozzáadó kétnyelvűség helyett gyakran a felcserélő kétnyelvűségbe kényszerül. Lemond anyanyelvéről. Tulajdonképpen ebben jelölhető meg az integráció és az asszimiláció nyelvi határa: elég megtanulni és tudni az államnyelvet, vagy le is kell mondani az anyanyelvről?

A tiltás, a korlátozás, a diszkrimináció nyelv jogi kérdés, a stigmatizálás az előítéletekhez, sztereotípiákhoz tartozik. A magyar nyelv stigmatizálási skálája nagyon széles, stílusosan is változatos. Néha az önstigmatizálás is tetten érhető. Már a magyar nyelv nehéz voltára való hivatkozás is hamis sztereotípiák, aztán következnek a kevésbé durvák, mint a *madárnyelv*, majd a nagyon durvák, nagyon bántóak: *utálatos nyelv*, *hányingert keltő zagyvaság*, *az ördög nyelve*. . . Gazdag gyűjteménye található mindezeknek Tánzos Vilmosnál, már legutóbbi könyvének címe is erre utal: *Madárnyelven* (Tánzos, 2011).

A stigmatizálás Tánzos által idézett példái a magyar nyelv moldvai változatára vonatkoznak. A moldvai magyarok (csángók) nyelvcsereje, asszimilációja mintegy 150 évvel ezelőtt, a román nemzetállam megalakulásától vált intenzívvé, azóta is tart, szemünk előtt ma is zajlik, és úgy tűnik, a végkifejletéhez közeledik. Viszonylag pontosan lehet látni a mechanizmusát, a benne szerepet játszó tényezőket, ezért érdemes közelebbről is szemügyre venni. A történeti források szerint a 13. századtól a 18. század második feléig alapidentitásuknak két erős eleme volt: az, hogy magyarok (magyar nyelvűek, etnikumúak) és katolikusok

voltak (ortodox környezetben), etnonimaként a kettő szinonimája volt egymásnak (a környezet román nyelvben is: *ungur, catholic*). A 18. század második felében az akkor oda nagy számban érkező, menekülő székelyek az ott talált magyar csoportot, nyelvük egyik furcsaságára való utalással a kigúnyoló, stigmatizáló *csángó* névvel illette (Péntek, 2014). Ez a gúnynév kiterjedt aztán az egész moldvai magyar csoportra, a székelyekre, és végigkísérte további történelmüket. Nyelvjárásukat magyar és román részről is stigmatizálták, hogy aztán ők maguk is kétségbe vonják nyelvük „igaz” magyarságát. Nyelvük háttérbe szorítása azzal erősödött föl, hogy az állami oktatás román nyelven indult el, és folyik ma is, és hogy a liturgikus használatban a római katolikus egyház is feláldozta hívei anyanyelvét az államnyelv javára, noha ez a nyelv számukra mély hitükben a szakralitás misztériumának is őrzője (Szilágyi N., 2006). Soha nem adatott meg nekik önazonosságuk szabad megvallása, emiatt a magyar és a román között hányódva leginkább a katolikust nyilváníthatták ki (ebben implicite a magyar is benne volt), illetve amikor egy igazán kívülálló személy, a finn Yrjö Wichmann nyelvüket kutatta a 19. század elején, ő azt jegyezte le Szabófalván, hogy azok is magyarnak tartják magukat, akik már nem beszélnek magyarul. A 20. században már valósággal üldözöttekké váltak, állandó volt a fenyegetettségük. Közben a magyar kutatók, erdélyi és magyarországi értelmiségiek nyelvhasználatában etnonimává és lingvonimává vált a csángó megnevezés, és úgy tűnt, hogy ez a kettő, a *katolikus* és a *csángó* lehet a csoport identitásának jelölője.⁵ „Újab-

⁵ Miközben románok számára ez arra volt jó, hogy ezen az alapon is kétségbe vonják a moldvai magyarok magyar voltát, magyar eredetét.

ban a teljesen székely eredetű falvakban és az északi csángók körében is **kialakult a csángó tudat, ugyanis Erdélyben és Magyarországon egységesen csángónak nevezték a teljes moldvai katolikus lakosságot.**” Ennek a feltételezett csángó etnicitásnak is alapfeltétele „a tényleges és viszonylag jó nyelvtudás.” (Tánczos, 2011, 260., 264., kiemelés tőlem, P. J.) A gúnynévként keletkezett *csángó* név és a csángó tudat, identitás jó szándékú, kívülről való kreálása, kissé romantikus fölerősítése átmenetinek tűnik. A katolikus identitás és a csángóként megjelölt identitás különbözőképpen, de átmenetileg azt az alapvető ténytet fedeli el, hogy egy magyar római katolikus népcsoport magyar → román **nyelvcseréje és asszimilációja** ment és megy végbe.

A folyamatos félelem, megfélemlítés, befolyásolás azt is lehetetlenné tette, hogy a hivatalos népszámlások megközelítőleg is reálisak legyenek az ő vonatkozásukban. Vallásukat bizonyára minden esetben vállalták, a magyart sem nyelvként, sem etnikumként. Az a legutóbbi kísérlet pedig a 2011-es romániai népszámlálás alkalmával, hogy szerepeljen a *csángó* is vállalható etnikai identitásként az etnikumok listáján, mint előrelátható volt, olyan eredménnyel járt, amely groteszk tükörképe magának a népszámlásnak, és a moldvai magyarok helyzetének is.⁶ Az Országos Statisztikai Hivatal közöl egy olyan táblázatot (URL: 14. táblázat), amely az egyes etnikumok és a felekezetek kapcsolatának számadatait tartalmazza. Ezen az szerepel, hogy összesen 1536 személy vallotta magát csángónak, felekezeti megoszlásukban közülük 1054 római katolikus, 216 ortodox, 141 muzulmán, 125 pedig egyéb. Az 1536-os nagyságrend – ah-

⁶ Tánczos Vilmos közvetlen résztvevőként írja le ennek részleteit: Tánczos, 2011, 253–284.

hoz viszonyítva, hogy nyelvileg még mindig 40–50 ezer moldvai katolikusnak van valamilyen kötődése a magyar nyelvhez – tükrözi a megfélemlítettséget, de azt is, hogy bizonytalan körökben a csángó identitás elfogadottsága. A csángóhoz szokatlanul kapcsolódó ortodox felekezetiség – még ebben a kis számban is – kétségessé teszi azt, hogy a római katolikus egyház a magyar nyelvről való lemondással hosszú távon ellensúlyozhatná az ortodox egyház nyomását. A 141 muzulmán csángó pedig szinte hihetetlennek tűnik, bár ebből akár arra is következtethetünk, hogy csángó identitásukat legszabadabban a Konstancához közeli, muzulmán és „multikulturális” környezetben élő Oituz telepese falu lakói vállalhatták (ők két hullámban, a két világháborút követően kerültek ide Lujzikalagorból). Ennek alapján az ő körökben feltételezhető a katolikus–muzulmán vegyes házasság, az ilyen jellegű kettős identitás.

*Nyelv és identitás:
a szakmai megközelítés sokféleségéről*

A társadalomtudományok művelőit mélyen megosztják a helyzetek, az érdekek és az ideológiák. Bizonyára magunk sem vagyunk

mentesek ettől, befolyásol bennünket saját identitásunk, közösségekhez, közösségünkhöz, nyelvekhez való viszonyulásunk. Az bizonyára elfogultságoktól függetlenül állítható, hogy általánosan érvényes identitásmodell nincs, az viszont etikailag is kifogásolható, ha úgy látjuk, láttatjuk nagy közösségek identitását, hogy az (főként a sajátunkhoz viszonyítva) kevésbé fejlett, kevésbé korszerű. Vannak, akik úgy gondolják, hogy nincs is közösségi identitás, én pedig – és ezzel bizonyára nem vagyok egyedül – úgy gondolom, hogy az egyéni identitásnak nincs értelme a közösségi nélkül. Ami pedig a nyelv szerepét illeti: azt előadásaink szövegében fejtettük ki, cáfolataként is annak a véleménynek, amely azt kétségbe vonja. Mindebben a magyar tudomány ünnepére való tekintettel is indokoltnak érezzük felhívni a figyelmet a *scientia* mellett a *conscientiám*, a kettő viszonyára, a tények, a tudás és a tudomány, valamint lelkiismeret és felelősség elvárható egyensúlyára.

Kulcsszavak: *a szimbolikus többletértéke, alárendelt nyelvi státus, az identitások megszokott és szokatlan szerveződése, nyelvcseré, identitásváltás, asszimiláció*

IRODALOM

Csernicskó István – Szabó Mihály Gizella (2010): Hátrányból előny: a magyar nyelvpolitika és nyelverterezés kihívásairól. In: Bitskey Botond (szerk.): *Határon túli magyarság a 21. században. Konferencia-sorozat a Sándor-palotában 2006–2008*. Bp. Köztársasági Elnöki Hivatal, 167–198. • <http://tinyurl.com/l6y78mu>

Gereben Ferenc (2011): Az anyanyelv szerepe a határon túli magyarság azonosság-tudatában. In: Híres-László Kornélia et al. (szerk.): *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban. (A 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai)*. Budapest–Beregszász: Tinta Könyvkiadó – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete, 245–256. • <http://tinyurl.com/k9fvocg>

Kocsis Károly – Bottlik Zsolt – Tátrai Patrik (2006): *Etnikai tér-folyamatok a Kárpát-medence határainkon túli régióiban (1989–2002)*. Budapest: MTA Földrajz-tudományi Kutatóintézet

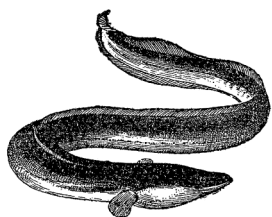
Kontra Miklós (2006): Nyelvi emberi jogi polémiák. In: Benő Attila – Szilágyi N. Sándor (szerk.): *Nyelvi közösségek – nyelvi jogok. (A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 3.)* Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, 9–29. • <http://tinyurl.com/lvkkdqs>

Kontra Miklós – Szilágyi N. Sándor (2002): A kisebbségeknek van anyanyelvük, de a többségnek nincs? In: Kontra Miklós – Hattyár Helga (szerk.): *Magyarok és nyelvtörvények*. Budapest: Teleki László Alapítvány, 3–10. • <http://mek.oszk.hu/12100/12123/12123.pdf>

Lanstyák István (2002): A magyar nyelv jelene és jövője Szlovákiában. In: Lanstyák István – Szabó Mihály

- Gizella: *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Pozsony: Kalligram, 12–18.
- Péntek János (2014): A moldvai magyarokról és a csángó elnevezésről. *Magyar Nyelv*. 110, 4, 437–447.
• <http://tinyurl.com/momg6ar>
- Romsics Ignác (2013): A nemzetek típusai és kialakulásuk szakaszai. In: Kántor Lajos (szerk.): *Párbeszéd nemzetéről, nemzetiségéről*. Kolozsvár: Korunk–Komp-Press Kiadó, 11–14.
- Szilágyi N. Sándor (2005): Asszimilációs folyamatok a romániai magyarság körében. In: Péntek János – Benő Attila (szerk.): *Nyelvi jogi környezet és nyelvhasználat*. (A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet kiadványai 2) Kolozsvár: Anyanyelvpolók Erdélyi Szövetsége, 24–94.

- Szilágyi N. Sándor (2006): Nyelvi jogok, egyházi nyelvhasználat. A magyar nyelvű mise kérdése Moldvában. In: Diószegi László (szerk.): *Veszélyeztetett örökség, veszélyeztetett kultúrák. A moldvai csángók*. Budapest: Téleki László Alapítvány, 107–114.
• <http://www.borokas.hu/pdf/moldvai4.pdf>
- Tánczos Vilmos (2011): *Madármelyven. A moldvai csángók nyelvéről*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület
- Véres Valér (2008): A Kárpát-medencei magyarok nemzeti és állampolgári identitásának fő sajátosságai. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Budapest: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, 35–60.
• <http://tinyurl.com/mnwgzfy> URL: <http://tinyurl.com/k74jldb>

DISKURZUSMODELLEK A MAGYARORSZÁGI FILOZÓFIA TÖRTÉNETÉBEN¹

Mészáros András

az MTA külső tagja, egyetemi tanár,
Comenius Egyetem BTK Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Pozsony
bandimeszaros@azet.sk

Jelen írásban arra teszek kísérletet, hogy egyfajta választ adjak arra a kérdésre, hogy megírható-e a magyar filozófia története egységes történetként? Kiindulópontom az, hogy a romantikában gyökerező történetírói hagyomány, amelyik egy organikus jellegű és ellentmondásmentes elbeszélést kíván meg tőlünk, nem minden esetben fenntartható, és hogy ez a történet egymástól eltérő, de ugyanakkor sok esetben párhuzamosan megjelenő diskurzus-modelleken keresztül is megírható.

Korábbi esettanulmányok (főként Mészáros, 2014) eredményeiből kiindulva megállapítható, hogy a magyar filozófián belül a következő diskurzusmodellek és diskurzusközösségek identifikálhatók a 16–20. században: 1. *internacionalista diskurzus* (amelyik a jezsuita iskolai filozófiát és részben a huszadik században a marxizmust határozta meg), 2. *felekezeti diskurzus* (a katolikus és a protestáns filozófia megkülönböztetése), 3. *lokális diskurzus* (a „lokálisan reális” kérdésfeltevések alapján), 4. *nemzeti diskurzus*, 5. *akadémikus diskurzus* (a magyar filozófia professzionizáló

dása nyomán), 6. *transznacionális diskurzus* (a deterritorizálás nyomán). Ezek a diskurzusok ugyanakkor a diskurzusközösségeken keresztül (amelyek bizonyos kollektív identitást alakítottak ki) filozófusi identitásokat is létrehoztak. Természetesen, ezek a diskurzusmodellek és diskurzusközösségek csupán magyarázati sémaként működnek, hiszen az egyéni identitást sosem meríthették ki teljes intenzitásában. Ugyanakkor le kell szögezni három dolgot. Az első az, hogy *az egyes diskurzusmodellek nem monász jellegűek, azaz „ablakokat nyitnak” egymás felé*. A második az, hogy *az egyes diskurzusokat megkérdőjelező és vitató álláspontok az adott diskurzus eszmei és fogalmi horizontján belül fogalmazódnak meg. Azaz szubverzív jellegűek van*. A legfőbb dolog azonban az, hogy *az itt említett diskurzusmodellek egy átfogóbb diskurzus-kettősség történelmi jelentőségű szerepváltásának a hátterében érthetők meg teljes egészében*. Ez a kettősség az *iskolai filozófia – nyilvános filozófia polaritás*. Az első három diskurzusmodell csaknem teljes egészében az iskolai filozófia keretein belül valósult meg, míg a következő három a nyilvános filozófia módozatait mutatja fel.

¹ A *Megírható-e a magyar filozófia története?* című, 2016. november 24-én elhangzott akadémiai székfoglaló előadás rövidített változata.